

Наведено структуру алгоритмів визначення основних електрофізичних параметрів біосигналів, які характеризують стан судин (РЕГ) та головного мозку (ЕЕГ). В результаті моделювання алгоритмів в середовищі ППП МАТНСАД визначено найбільш інформативні ознаки, які характеризують стан людини при мінімальній вибірці вхідного сигналу. Такі алгоритми доцільно використовувати як базу при розробці мікроелектронних систем експрес-аналізу біоелектричних сигналів. У разі виявлення ознак патологічного стану аналіз може бути продовжений за допомогою стаціонарних автоматизованих діагностичних комплексів.

[1] Біомедичні сигнали та їх обробка/ В.Г.Абакумов, В.О.Геранін, О.І. Рибін. - К.:ВЕК+, 1997.-С.352.

[2] Зенков Л.Р., РонкинМ.А. Функциональная диагностика нервных болезней. М.: Медицина, 1991. - С.534.

УДК 53.082.5+535.56

Шопа Я.І., Серкіз Р.Я., Боднар М.І.

**Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нелінійної оптики**

МОЖЛИВОСТІ ОДНОПРОМЕНЕВОЇ ТА ВІДЕОПОЛЯРИМЕТРІЇ КРИСТАЛІВ

© Шопа Я.І., Серкіз Р.Я., Боднар М.І., 2000

Розглядаються принципи реалізації високоточних поляриметричних методик вимірювання основних параметрів природної та індукованої оптичної анізотропії кристалів. Враховано систематичні похибки. Для визначення просторового розподілу параметрів оптичної анізотропії використано відеополяриметр.

The principles for high-accuracy polarimetric methods of measuring the main parameters of natural and induced optical anisotropy of crystals are considered. Systematic errors are taken into account. The image-polarimetry have been used for the measurements of spatial distribution of the optical anisotropy parameters characterizing several single crystals.

Вступ

Сучасна поляриметрія значно розширила свої можливості після створення апаратури з повним комп'ютерним керуванням процесом вимірювання. Її успішно використовують для вивчення таких відомих явищ параметричної кристалооптики, як природні та індуковані ефекти оптичної активності і лінійного двопророменезаломлення. Співіснуючи в кристалах, ці явища разом з тим вимагають різних методичних підходів при вимірюваннях. Використання універсальних методик при багатовимірних експериментах є основною ознакою нового етапу розвитку класичної однопроменевої поляриметрії. Застосовуючи багатоелементні фотоприймачі, можна вимірювати і просторову неоднорідність оптичних анізотропних властивостей прозорих середовищ та найбільш поширених типів поляризаційних пристроїв. Відповідні прилади одержали назву відеополяриметрів. Комп'ютеризація експе-

рименту дає змогу уникнути можливих помилок, особливо під час проведення великої кількості однотипних операцій. Однак удосконалення методик в поляриметрії залишається актуальним. Метою цієї роботи є порівняння можливостей однопроменевих поляриметрів та відеополяриметрів при дослідженні оптичної активності (ОА) та лінійного двопроремнезаломлення (ЛДЗ).

Особливості експериментальної методики в однопроменевій схемі

Найскладнішою, але водночас і найінформативнішою є методика знаходження ОА при наявності ЛДЗ. В її основу покладено точне вимірювання азимута χ еліпса поляризації світла (в загальному випадку) після кристала як функції вхідного азимута лінійно поляризованого світла θ . Причому кути χ та θ є малими ($\sim 10^{-2}$ рад), тобто вимірювання проводяться в околі кристалофізичних осей біля положення погасання кристала. Для ідеальної поляризаційної системи і малих вхідних азимутів зв'язок між χ і θ можна описати співвідношенням [1]

$$\chi = \theta \cos \Delta - k \sin \Delta, \quad (1)$$

де $\Delta = (2\pi/\lambda)\Delta n d$, Δn – лінійне двопроремнезаломлення, λ – довжина світлової хвилі у вакуумі, d – товщина зразка, k – еліптичність власних хвиль у кристалі, яка визначає його оптичну активність. Однак слід враховувати, що після поляризатора світло має залишкову еліптичність p , зумовлену його неідеальністю. Крім того, існує також азимутальна систематична похибка $\delta\chi$, з точністю до якої можна визначити взаємне положення поляризатора і аналізатора. З урахуванням цього співвідношення (1) набере вигляду [1]:

$$\chi = \theta \cos \Delta + (k - p) \sin \Delta - \delta\chi. \quad (2)$$

Точні абсолютні значення χ і θ експериментально важко вимірюються (орієнтація осей кристала в поляризаційній системі найчастіше невідома), тому скористатися співвідношеннями (1),(2) для визначення еліптичності власних хвиль k неможна. Однак легко фіксуються так звані характеристичні азимути та характеристичні еліптичності [2,3].

Метод, який апробований нами в цій роботі, займає проміжне місце між НАУР (high accuracy universal polarimeter) [4] та нуль-поляриметричним методом [1,5]. Він полягає у визначенні трьох характеристичних кутів для падаючого на кристал світла в системі PSA з попереднім узгодженням шкал поляризатора та аналізатора (система РА).

Перетин лінійних залежностей $\chi_{PSA}(\theta)$ та $\chi_{РА}(\theta)$ (тут індекси PSA та РА вказують на тип поляризаційної системи), які отримують внаслідок мінімізації виразу для інтенсивності по χ , дає положення так званого інваріантного азимута θ_0 :

$$\theta_0 = (k - p) \operatorname{ctg}(\Delta/2) - \delta\chi / (1 - \cos \Delta). \quad (3)$$

Азимут θ_1 , при якому на виході поляризаційної системи еліптичність світла $\varepsilon = 0$, відповідає глобальному мінімуму інтенсивності світла [4]:

$$\theta_1 = (k - p) \operatorname{ctg} \Delta - (k + q) / \sin \Delta. \quad (4)$$

Третій характеристичний азимут θ_2 знаходять з умови мінімуму пропускання при схрещених поляризаторах (кут початку відліку у НАУР методі):

$$\theta_2 = -((p + q) \operatorname{ctg}(\Delta/2) + \delta\chi) / 2. \quad (5)$$

В цих виразах поряд із p присутня також паразитна еліптичність аналізатора q .

Незважаючи на те, що три характеристичні кути θ_0 , θ_1 і θ_2 вимірюють незалежно один від одного при скануванні поляризатора в околі $\theta = 0$, між ними існує аналітичний

зв'язок. Як видно з (3 - 5), для відповідних різниць цих кутів $\Delta\theta_{01} = \theta_0 - \theta_1$, $\Delta\theta_{02} = \theta_0 - \theta_2$ і $\Delta\theta_{12} = \theta_1 - \theta_2$ можна записати:

$$\Delta\theta_{01} \sin\Delta = 2k - \gamma - \delta\chi \operatorname{ctg}(\Delta/2). \quad (6)$$

$$2\Delta\theta_{02} \operatorname{tg}(\Delta/2) = 2k - \gamma - \delta\chi \operatorname{ctg}(\Delta/2). \quad (7)$$

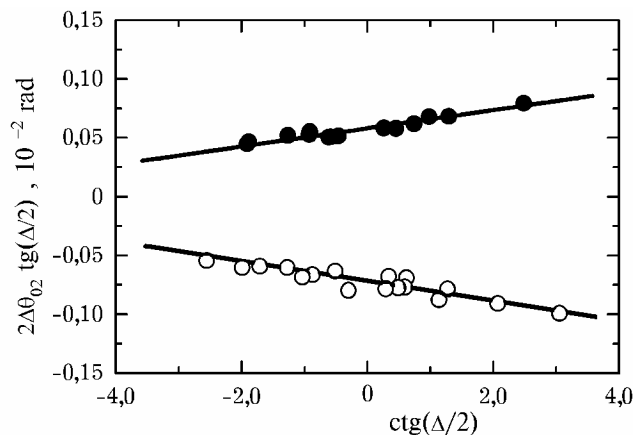
$$2\Delta\theta_{12} \operatorname{ctg}(\Delta/2) = -2k + \gamma + \delta\chi \operatorname{ctg}(\Delta/2). \quad (8)$$

$$\Delta\theta_{01} (1 + \cos\Delta) = 2\Delta\theta_{02}. \quad (9)$$

де $\gamma = p - q$. Останнє співвідношення можна перевіряти експериментально і його виконання слугуватиме критерієм правильності вимірювальних процедур. Хоча теоретично достатньо шукати лише два характеристичні кути із трьох, належить брати до уваги той факт, що точність їх вимірювання неоднакова, особливо в околі значення $\cos\Delta = -1$, де θ_1 визначається важко, а θ_2 навпаки з найвищою точністю. Найбільш несприятливою є область, де $\cos\Delta = +1$, тут усі характеристичні кути вимірюються дуже неточно. Проте, на відміну від методик, які застосовуються в еліпсометрії відбивання, тут немає потреби використовувати компенсатор (систему PSCA) [5].

Вилучення систематичних похибок

Для визначення еліптичності власних хвиль k і, отже, величини ОА на основі співвідношень (6 - 8) дуже важливо попередньо вилучити систематичні похибки γ і $\delta\chi$. Найбільш коректно це можна зробити незалежними вимірюваннями характеристичних кутів для двох можливих положень зразка в поляризаційній системі, які одержують при його розгортанні навколо напрямку поширення світла на кут 90° . При такій зміні в орієнтації зразка еліптичність k і різниця фаз Δ змінюють знак на протилежний. Для обробки результатів вимірювань найзручніше використовувати експериментально отримані залежності величин $2\Delta\theta_{02} \operatorname{tg}(\Delta/2)$ від $\operatorname{ctg}(\Delta/2)$. На рис. 1 вони побудовані для пластинки x -зрізу кристала KDP завтовшки 0,82 мм і довжини хвилі $\lambda = 633$ нм. Необхідну зміну Δ забезпечували нагріванням зразка від 300 до 350 К. Така зміна температури практично не впливає на еліптичність власних хвиль у кристалі k , яка в межах точності експерименту залишається постійною. Подібна властивість характерна для всіх кристалів групи KDP.

Рис. 1. Залежність характеристичної величини $2\Delta\theta_{02} \operatorname{tg}(\Delta/2)$ від $\operatorname{ctg}(\Delta/2)$ для кристала KDP: $\circ$ і $\bullet$ відповідає двом взаємно перпендикулярним орієнтаціям зразка в поляризаційній системі

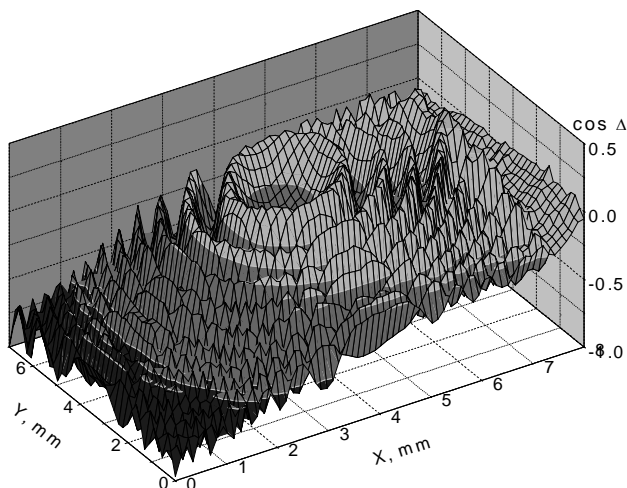
Апроксимація експериментальних залежностей на рис. 1 прямою лінією згідно із співвідношенням (7) дала змогу визначити систематичні похибки $\gamma = 9,1 \cdot 10^{-5}$ та $\delta\chi = 6,5 \cdot 10^{-5}$ і розрахувати середнє значення $k = 3,3 \cdot 10^{-4}$ для цього температурного інтервалу. Як видно, систематичні похибки є співмірними з величиною k , тому їх врахування є обов'язковим в подібних експериментах. Ця процедура вилучення систематичних похибок успішно апробована і для кристалів ADP, RDP і CDA.

Проте однопроменеві поляриметри, які працюють за описаною схемою, передбачають, що властивості кристалів в межах перетину світлового пучка є однаковими. Зрозуміло, що така умова в загальному випадку не виконується. Тому логічним є перенесення цієї методики на випадок багатопроменевої схеми, у якій для кожного просторово розділюваного елемента зображення знаходилися б свої характеристичні азимутути.

Отже, можна було б вимірювати просторові розподіли параметрів оптичної анізотропії (виявляти залишкові напруження у кристалах, вивчати доменну чи двійникову структуру, досліджувати вплив неоднорідних полів, контролювати якість поляризаційних елементів). Природно, що такі прилади одержали назву відеополяриметрів [6].

Відеополяриметр

Нами зібрана така сама апаратура за схемою PSA, як і у випадку однопроменевого поляриметра. Джерелом світла є гелій-неоновий лазер ($\lambda = 633$ нм). Процес вимірювання повністю автоматизований: поляризатор і аналізатор за допомогою крокових двигунів обертаються з кутовим розділенням $0,01^\circ$, а зображення досліджуваних зразків у паралельному поляризованому світлі вводяться в комп'ютер у стандартному форматі і потім обробляються для кожного вікна розміром від 2×2 до 10×10 пікселів незалежно. Передбачено також калібрування телекамери, врахування нелінійності її світлової характеристики та автоматичного регулювання підсилення.

Рис. 2. Просторовий розподіл косинуса різниці фаз Δ для пластинки з ніобату літію середньою товщиною 0,5 мм, виміряний на відеополяриметрі

Після тестування та перевірки апаратури на виконання співвідношень (1)-(2) було проведено ряд експериментів для реалізації на ній методики однопроменевої схеми. Досліджували фазові пластинки, виготовлені із ніобату літію LiNbO_3 , з середньою товщиною 0,5 мм. Умови експериментів такі: кількість точок (кроків поляризатора) – 5; кількість вимірів (кроків аналізатора) на точку – 10; діапазон сканування поляризатором – 2° ; аналізатором – 2° . Зареєстровані просторові зміни $\cos\Delta$ (рис. 2), які свідчать про значне відхилення від плоскопаралельності поверхонь фазової пластинки (похибка вимірювань становить 5,6 %).

Крім того, відбуваються періодичні зміни $\cos\Delta$, які добре корелюють з інтерференційною картиною у вигляді концентричних кілець, що виникає в паралельному монохроматичному світлі за рахунок його багатократного відбивання від поверхонь кристалічної пластинки. Просторові розподіли параметрів оптичної анізотропії фазової пластинки на рис. 2 одержані з розділенням, не гіршим від 0,1 мм.

Однак повної реалізації методики однопроменевого поляриметра тут досягнути не вдалося, характеристичні кути визначали неточно і залежності, аналогічної до наведеної на рис. 1, не одержано. Основною причиною є гірша якість поляризаторів (тут використано поляроїди), а також недостатнє розділення за інтенсивністю (256 градацій яскравості).

Висновки

Порівняння можливостей однопроменевих поляриметрів та відеополяриметрів з комп'ютерним керуванням показує, що сфери їх використання мають бути різними. Це, зокрема, високоточне вимірювання параметрів оптичної анізотропії (ОА та ЛДЗ) з урахуванням систематичних похибок (для однопроменевих схем) та одержання просторових розподілів ЛДЗ і попередній оперативний контроль якості елементів поляризаційної оптики на виробництві (для багатопроменевих схем).

[1] Vlokh O.G., Kushnir O.S. and Shopa Y.I. Study of the optical activity of ferroelectric lead germanate // *Acta Physica Polonica A*. 1992. V. 81. P. 571-578.

[2] Shopa Y.I., Kravchuk M.O. Study optical activity in $\text{La}_3\text{Ga}_5\text{SiO}_{14}$ with high-accuracy polarimetric methods // *Phys. stat. sol. (a)* 1996 V. 158. P. 275-280.

[3] Shopa Y.I., Kravchuk M.O. and Vlokh O.G. Methods and apparatus for optical diagnostics with high-accuracy polarimetry // *Proceedings SPIE*. 1995. V. 2648 P. 674-679.

[4] Kobayashi J. and Uesu Y. A new optical method and apparatus "HAUP" for measuring simultaneously optical activity and birefringence of crystals. 1. Principles and construction // *J. Appl. Cryst.* 1983 V.16 P. 204-211.

[5] Azzam R.M.A. and Bashara N.M. *Ellipsometry and polarized light: Ch.2*. North-Holland Physics Publishing. Amsterdam.1988.

[6] Pezzaniti J.L., Chipman R.A. Linear polarization uniformity measurements // *Opt. Eng.* 1995. V. 34(6). P. 1568-1573.